PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

ABDULLA QAHHOR IJODIDA IJTIMOIY-IQTISODIY TANQID: “NUTQ” VA “OQ AROQNING QORA ISHI” ASARLARI MISOLIDA

Tursunbekov Bunyodbek Anvarjonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Menejment fakulteti KB-76/23 guruh talabasi
bunyodtursunbekov@gmail.com
+998997227102
https://doi.org/10.5281/zenodo.20076711

Annotatsiya.
Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining buyuk namoyandasi Abdulla Qahhorning satirik ijodi-xususan, “Nutq” va “Oq aroqning qora ishi” felyetonlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar tahlil qilinadi. Qahhor qalamining o‘tkir qalami yuzaki hazillar orqali o‘sha davrning, va, afsus, bugunimizning ham xarakterli illatlarini-rasmiyatchilik, so‘z bilan ish orasidagi yiriq jarlik, alkogolizm tufayli yemirilayotgan oila va iqtisodiyot-boshi berk ko‘chaga olib kelishini nozik bir san’atkorlik bilan ochib beradi.
Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, satirik adabiyot, ijtimoiy tanqid, iqtisodiy tahlil, alkogolizm, oila instituti, rasmiyatchilik, felyeton, badiiy-publitsistik uslub.

Abstract.
This article analyzes the socio-economic problems in the satirical work of the great representative of Uzbek literature, Abdulla Qahhor, in particular, in the feuilletons “Speech” and “Black Business of White Vodka”. Through superficial jokes, Qahhor’s sharp pen reveals with subtle artistry the characteristic vices of that era and, unfortunately, of our time - formalism, the wide gap between word and deed, the family and economy being destroyed by alcoholism - leading to a dead end.
Keywords: Abdulla Qahhor, satirical literature, social criticism, economic analysis, alcoholism, the institution of the family, formalism, feuilleton, artistic and publicistic style.

Аннотация.
В данной статье анализируются социально-экономические проблемы в сатирическом творчестве великого представителя узбекской литературы Абдуллы Каххора, в частности, в фельетонах «Речь» и «Черный бизнес белой водки». Через поверхностные шутки острое перо Каххора с тонким мастерством раскрывает характерные пороки той эпохи и, к сожалению, нашего времени – формализм, огромный разрыв между словом и делом, разрушение семьи и экономики алкоголизмом, ведущим в тупик.
Ключевые слова: Абдулла Каххор, сатирическая литература, социальная критика, экономический анализ, алкоголизм, институт семьи, формализм, фельетон, художественно-публицистический стиль.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 4-noyabrda adabiyot va san’at sohasidagi tashabbuskor muloqotlaridan birida shunday ta’kidlagan edi: *“Adabiyot-bu millatning ko‘zgusi. Buyuk yozuvchi qanday yozsa, millat o‘shanday o‘ylaydi, qanday o‘ylasa, shunday yashaydi”*. Ushbu fikr, o‘z mohiyatiga ko‘ra, Abdulla Qahhor ijodini baholashda ham alohida metodologik kalit vazifasini o‘taydi. Zero, Qahhor yozganlari-nafaqat badiiy lavhalar, balki

kishilarning turmush tarzi, iqtisodiy ongi va ijtimoiy xulq-atvori haqidagi teran bir ilmiy kuzatuv hisoblanadi.

Prezidentimiz yana bir muhim o‘rinda shunday degan: *“Biz milliy qadriyatlarimizni, an’analarimizni asrab-avaylashimiz, shu bilan birga, jamiyatimizning nuqsonlarini, illatlarini ham dadil ko‘rsatib, ularni bartaraf etish yo‘lini izlashimiz kerak“*. Abdulla Qahhor aynan shu ikki vazifani-milliy ruhni ko‘tarish va ijtimoiy nuqsonlarni namoyon etib, o‘zining noyob satirik uslubi bilan mahorat bilan ado etgan.

Qahhorning “Nutq” va “Oq aroqning qora ishi” felyetoni ular yaratilgan davrdan qat’iy nazar-o‘zbek jamiyatining ikki xil, ammo bir-biri bilan chambarchas bog‘liq dardini jonli bir suratda aks ettiradi: biri-so‘z bilan ish orasidagi dahshatli befarqlik, ikkinchisi-alkogolizm zanjirida ezilayotgan oila va buning ortidagi iqtisodiy fojia. Aynan shu nuqtadan turib, ushbu maqolada ikkala asarga adabiyotshunoslik va ijtimoiy-iqtisodiy tahlilning birgalikdagi metodologiyasi qo‘llaniladi.

Abdulla Qahhor o‘zbek nasrida satirasining, so‘z san’atining ustasi sifatida e’tirof etilgan. Uning satirasi-shunchaki kulgi uyg‘otish vositasi emas, balki diagnostik asbob: u jamiyatning qaysi tomirida “qon” to‘g‘ri oqmayotganini aniq ko‘rsata oladi. Adabiyotshunos Ozod Sharafiddinov Qahhor ijodini tavsiflab, uni “ ... bundek mukammal yozmoq uchun, bu darajada barkamol san’at namunasini yaratmoq uchun ijodkor Abdulla Qahhordek mehnatkash bo‘lmog‘i lozim. Bu esa hammaga ham nasib qilavermaydi. Faqat o‘z Vatanini jon dilidan yaxshi ko‘rgan, o‘z xalqini har tomonlama barkamol ko‘rishni istagan, ko‘ksida istiqlol yolqini barq urib turgan san’atkorgina bu baxtga musharraf bo‘ladi” deb ta’riflaganlar.

Qahhor ijodida ikki xil satirik liniya qorishib ketadi: biri-biror g‘oyaning yoki xislatning o‘zi tomonidan o‘zini fosh etishi (dramaturgiyadagi “gapiruvchi niqob” usuli), ikkinchisi-kundalik hayotiy detal orqali yirik ijtimoiy muammoni kattalashtirib ko‘rsatish. “Nutq” felyetoni birinchi liniyaning klassik namunasi, “Oq aroqning qora ishi” esa ikkinchisining badiiy cho‘qqisi hisoblanadi. Ushbu ikki yondashuv birgalikda Qahhorga o‘z davrining keskin ijtimoiy portretini yaratishga imkon bergan.

“Nutq” felyetonida Qahhor bir qarashda oddiy bir kulgili lavhani tasvirlaydi: to‘y yilligida xotiniga tabrik so‘zlarini aytish o‘rniga, notiq er rasmiynazarlik bilan “nutq so‘zlaydi”. Ammo Qahhorni buyuk adib qiladigan narsa-aynan shu zohiran kulgili holatning ostidagi teran ijtimoiy haqiqatni ochib bera olishidir.

Felyetonning asosiy personaji-“keng eshituvchilar ommasiga mo‘ljallangan” notiq. Bu ibora: “u ommaga nutq so‘zlashga o‘rganib ketgan, xotini bilan ham aynan shu tarzda munosabat quradi”. Qahhor bu obrazda sovet davri uchun xarakterli bo‘lgan yangi bir ijtimoiy tipni yaratar: so‘z ustasi, ammo hayoti g‘arib. Uning lug‘atida “bevosita”, “prinsipial kelishmovchilik”, “oilamizni tashkiliy xo‘jalik jihatidan mustahkamladik” kabi iboralar haddan ortiq ko‘p, ammo xotiniga “seni sevaman” deyishga tilining aylanishi qiyinligi ko‘rsatib o‘tadi.

Iqtisodiy nuqtayi nazardan bu hol qanday talqin etiladi? Iqtisodiy psixologiya va xulq-atvor iqtisodiyotida “kommunikatsion deficit”-ya’ni, real aloqa, hissiy resurs va ijtimoiy kapital o‘rnini rasmiy til olib bosishi-oiladagi samaradorlikni keskin tushiruvchi omil sifatida belgilanadi. Nobel mukofoti sohibi Amartya Sen-“Insonning to‘la qobiliyatini rivojlantirish uchun nafaqat moddiy, balki hissiy va muloqot resurslari ham zarurligi” ni ta’kidlagan. Abdulla Qahhor asarida qahramon notiq esa bu resurslarga ega emas-u «nutq so‘zlashni» biladi, lekin «gaplashishni» bilmaydi deb ta’riflaydi.

Felyetonning yumoristik kulmak eng avj olgan joyida-xotin “O‘pichmi? Hech bo‘lmasa shuni to‘g‘ri ayta qolsangiz nima bo‘lar ekan!”-deydi. Notiq esa hayratda: “bitta o‘pichni deb nutqimni buzaymi?” Qahhor bu so‘nggi replikada butun bir muammo mohiyatini bir jumlaga sig‘dirgan: rasmiyatchilik, notiqlik madaniyati shunchalik chuqur singib ketadiki, hatto eng tabiiy, eng insoniy tuyg‘u-muhabbat-ham uning qurboni bo‘lib qoladi. Bu-shaxsning ichki iqtisodiy zaxirasini yo‘q qiluvchi hissiy holatdir.

Biroq Qahhor bu obrazni bir yoqlama qoralamaydi. Notiq ochko‘z yoki yovuz odam emas-u o‘z “kasbi”ning qurboni. Bu orqali yozuvchi tizimga-rasmiyonachilikning odam xarakterini o‘zgartirib yuboradigan kuchiga-ishora qiladi. Zamonaviy institutsional iqtisodiyot nuqtayi nazaridan aytganda, noto‘g‘ri tuzilgan incentive (rag‘batlantirish) tizimi shaxsning xulq-atvorini jamiyat va oila manfaatiga zid tomonga burib yuborishi mumkin. “Nutq” felyetonidagi notiq ham aynan shu fenomenning jonli ifodasi.

Agar “Nutq” felyetonini so‘z bilan ish orasidagi ziddiyatni satirik tarzda tasvirlasak, “Oq aroqning qora ishi” hikoyasi ancha og‘ir va dramatik bir ijtimoiy muammoni-alkogolizm kasalligini va uning oila iqtisodiyotiga solgan vayronagarchiligi-chuqur lirizmga yo‘g‘rilgan realizmda ifodalaydi.

Qahhor asarning boshidanoq metafora va geroi o‘rtasidagi munosabatni teskarisiga aylantiradi: “Oq aroq”-yagona, faol gapiruvchi “qahramon”. Aynan u Kimsanga shivirlar, aynan u uning qulog‘iga g‘iybat urug‘ini ekadi, aynan u oilani parchalaydi. Bu badiiy priyom-aroqning personifikatsiyasi-Qahhorning ijodiy topilmasi bo‘lib, u adabiy texnika nuqtayi nazaridan ham, psixologik haqiqat nuqtayi nazaridan ham beqiyos: spirtli ichimlikning miyaga ta’siri haqiqatan ham “tashqi ovoz” shaklida-ya’ni, mantiq, shubha namoyon bo‘ladi.

Iqtisodiy tafakkur nuqtayi nazaridan ushbu asarda bir necha qatlam mavjud. Birinchi qatlam-individual iqtisodiy zararlar. Kimsan to‘rt yil davomida alkogolga sarflagan mablag‘ aniqlanmaydi, lekin kontekstdan shuni ko‘rish mumkinki: uning daromadi “zo‘rg‘a uchma-uch” keladi. Bu iqtisodiy terminologiyada “subsistensiya darajasi”-ya’ni, oilani minimal darajada boqish chegarasi-deyiladi. Aroq iste’moli bu chegaradan ham o‘yib ketadi, natijada oziq-ovqat, kiyim-kechak, bola tarbiyasi uchun resurslar yetmaydi.

Ikkinchi qatlam-oila kapitalining yemirilishi. Jahon banki va OECD tadqiqotlari shuni tasdiqlaydiki, spirtli ichimlikka bog‘liq oilalarda ijtimoiy kapital (ishonch, hamkorlik, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash) avval zaiflashadi, so‘ng butunlay barbod bo‘ladi. Inobatxon to‘rt yil yig‘laydi-bu faqat hissiy iztirob emas, bu-oila tizimining barcha funksional resurslarini bir-bir yo‘qotib borishi demakdir.

Uchinchi qatlam-davlat va jamiyat uchun tashqi xarajatlar (externalities). Kimsan suddagi sahnani kuzatar ekanmiz, shuni anglaymizki, bu sudda ishtirok etayotgan hamma-sudyalar, qarindoshlar, guvohlar-bu oilaviy fojia tufayli o‘z ish vaqtlarini, nerv va energiyalarini sarflamoqdalar. Zamonaviy sog‘liqni saqlash iqtisodiyotida alkogolizm bilan bog‘liq xarajatlar-tibbiy yordam, mehnat unumdorligining pasayishi, jinoyatchilik, sud-huquq tizimiga yuk-YaIMning 2-5 foizi darajasida baholanadi (JXST, 2022). Qahhor bu makroiqtisodiy haqiqatni hikoya orqali, bir oila tarixi orqali, jonli obrazlar orqali yetkazib beradi.

To‘rtinchi va eng muhim qatlam-Lola obrazi orqali kelajakka zarar. Psixologiya va iqtisodiyot kesishmasida joylashgan “Erta bolalik investitsiyalari” nazariyasi (Heckman, 2006) shuni isbotlaydiki, noqulay oilaviy muhitda o‘sgan bolalarda inson kapitali to‘liq shakllanmaydi-bu esa davlat uchun o‘n yillar mobaynida “to‘lanmaydigan iqtisodiy zarar” ga aylanadi. Lola-shu zarar chekkasida turgan tirik vorisdir. Qahhor uni so‘nggi sahnada “Dadajon, ichmang! Ichmang!..” deyar ekan, nafaqat bir qizchaning yig‘isini, balki bir butun avlodning yordamga muhtojligini tasvirlaydi.

XULOSA

Abdulla Qahhorning “Nutq” va “Oq aroqning qora ishi” asarlari-bu faqat o‘z davrining hujjatlari emas, ular abadiy insoniy haqiqatning badiiy kashfiyotidir. Qahhor bu ikki asarda o‘zining nozik analitik nigohini ikki ijtimoiy kasallikka qaratadi: rasmiy tilda yashovchi, ammo haqiqiy hayotga begona bo‘lib qolgan shaxsga va alkogol girdobiga tushib, oilasini, o‘zini va kelajagini yo‘qotayotgan shaxsga.

Iqtisodiy tahlil nuqtayi nazaridan ushbu asarlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy illatlar-xoh u rasmiyatchilik bo‘lsin, xoh alkogolizm-har doim iqtisodiy narxga ega. Bu narx individual oiladan boshlanib, jamiyat va davlat miqyosiga yetib boradi. Qahhor bu narxni hisob-kitob qilmaydi-u uni his ettiradi, va bu his ettirish har qanday statistik hisobot-dan ko‘ra kuchliroq ta’sir qiladi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning adabiyotga, milliy madaniyatga va oila institutiga doir konseptual qarashlari Abdulla Qahhor ijodiy merosiining negizida yotgan g‘oyaviy tamal toshlar bilan mushtarakdir. Shu ma’noda, Abdulla Qahhor asarlarini o‘qish nafaqat kitobxonlarga adabiy zavq, balki fuqarolik tarbiyasi va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish yo‘lidagi zaruriy intellektni ham beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qahhor, A. (1967). Asarlar to‘plami. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
2. Sharafiddinov, O. (1978). Abdulla Qahhor. Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). Yangi O‘zbekiston: Xalq bilan muloqot va hamkorlik. Toshkent: O‘zbekiston.
4. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Oliy Majlisga murojaatnoma. Toshkent, 2017-yil 22-dekabr.
5. Sen, A. (1999). Development as Freedom. New York: Oxford University Press.
6. Heckman, J. J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. Science, 312(5782), 1900-1902.
7. World Health Organization. (2022). Global Status Report on Alcohol and Health. Geneva: WHO.
8. OECD. (2021). Tackling the Mental Health Impact of the COVID-19 Crisis. Paris: OECD Publishing.
9. Kahneman, D. (2011). Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux.
10. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. (2022). Sog‘liqni saqlash sohasidagi statistik ko‘rsatkichlar. Toshkent.
11. Yusupov, N. (2019). O‘zbek satirik nasrining rivojlanish bosqichlari. Toshkent: Fan nashriyoti.
12. Normatov, U. (2001). Qahhor va haqiqat. Toshkent: Sharq nashriyoti.